

Вялікае Княства Літоўскае XVI—XVIII стст. у вайсковым вымярэнні

Тэма вайсковай гісторыі Вялікага Княства Літоўскага традыцыйна выклікае вялікую зацікаўленасць не толькі ў прафесійных даследчыкаў, але і ў звычайных аматараў гісторыі. Вельмі часта постаці тагачасных ваяроў больш вядомыя і пазнавальныя, чым асобы ўладароў. Так, калі практычна любы больш-менш абазнаны ў айчынай гісторыі чалавек ведае, што ў бітве пад Оршай войска ВКЛ узначальваў Канстанцін Астрожскі, то далёка не ўсе ўспомняць, хто ў гэты час быў вялікім князем літоўскім. Перамогі і паражэнні ў войнах робяцца нацыянальнымі сімваламі. Менавіта таму ваенная тэматыка з’яўляецца неадлучным элементам любой ідэалогіі. Некаторыя ваяры і бітвы ідэалізуюцца, у той час як памяць пра іншыя, наадварот, сціраецца. Парадокс заключаецца ў тым, што часам на ідэалагічных меркаваннях мэтанакіравана імкнучца забыцца не толькі пра паражэнні і пераможаных, але таксама пра перамогі і пераможцаў.

У часы існавання СССР вайсковая гісторыя ВКЛ XVI—XVIII стст. фактычна была для гісторыкаў-даследчыкаў забароненай тэмай. Адной з прычын гэтага было нежаданне інфармаваць грамадства пра тое, што большасць войнаў продкі будучых «братэрскіх» народаў Савецкага Саюза ў той час вялі паміж сабой. Там жа, дзе «нязручныя» факты схаваць было ніяк немагчыма, інтэрпрэтацыя падзей падавалася ў рэчышчы старой расійскай імперскай ідэалогіі. У выніку на свет з’яўляліся прыгожыя міфы, як, напрыклад, пра нацыянальна-вызваленчую барацьбу беларускага і ўкраінскага народаў у сярэдзіне XVII ст., звязаную нібыта з іх векавымі памкненнямі да аб’яднання з Расіяй. Пры гэтым сам разгляд вайны 1654—1667 гг. зводзіўся да вельмі простага схем: яна скіроўвалася супраць варожных уладаў Рэчы Паспалітай, якія супраціўляліся ўз’яднанню. Такі падыход у якасці рудымента ранейшай эпохі дзе-нідзе захоўваецца аж да сённяшняга дня, бо і цяпер яшчэ можна па-

чуць, як некаторыя старыя і маладыя паслядоўнікі савецка-імперскай ідэалогіі быццам заклінанне паўтараюць тэзіс пра «ўз'яднанне» беларускіх і ўкраінскіх зямель з Расіяй. Таму зусім невыпадкова менавіта гэтай вайне наўпрост ці ўскосна прысвечаная значная частка матэрыялаў дадзенага нумара: артыкулы польскіх гісторыкаў Конрада Бабятынскага, Кшыштафа Касажэцкага, Анджэя Адама Маеўскага, Пятра Кроля і Марыюша Савіцкага, літоўскага навукоўца Антанаса Цілы, гарадзенскай даследчыцы Наталлі Сліж і гісторыка ды мастацтвазнаўцы з Санкт-Пецярбурга Ірыны Герасімавай. Аспекты вайны 1654—1667 гг. ва ўсіх гэтых артыкулах закранаюцца самыя разнастайныя: ідэя стварэння Багуславам Радзівілам уласнага княства і спробы яе рэалізацыі, дапамога войску ВКЛ у барацьбе з маскоўцамі з боку польскіх вайсковых фармаванняў, дзейнасць на тэрыторыі Беларусі казацкіх атрадаў на чале з Іванам Нячаем, трагічная па сваіх выніках для войска ВКЛ бітва пад Веркамі 1758 г., сістэма кліенталізму ў войску ВКЛ, штодзённае жыццё шляхты ВКЛ падчас вайны і інш.

Такая тэматычная разнастайнасць артыкулаў часта дазваляе ўбачыць гэтую вайну з зусім нечаканага боку. Напрыклад, факты, выкладзеныя ў артыкуле Ірыны Герасімавай, сведчаць пра тое, што духоўныя канты на ваенную тэматыку, створаныя на тэрыторыі Рэчы Паспалітай, былі папулярныя і на супрацьлеглым, расійскім баку. У артыкуле Наталлі Сліж знайшлі адлюстраванне як пакуты, якія перажывалі шляхцічы, напрыклад, пры патраплянні ў палон, так і выпадкі, калі хтосьці з іх выкарыстоўваў трагічную сітуацыю, якую перажывала дзяржава, на сваю асабістую карысць. Артыкул Пятра Кроля ўвогуле слаба ўкладаецца ў стэрэатыпныя ўяўленні пра гэтую вайну, бо ў ім разглядаецца такі малавядомы аспект, як супрацоўніцтва казакоў са шляхтай і войскам ВКЛ. На падставе аналізу шматлікіх крыніц даследчыкам робіцца выснова, што менавіта нежаданне і немагчымасць войскаў ВКЛ дапамагчы ў гэты час казакам перашкодзілі больш хуткаму вызваленню тэрыторыі Вялікага Княства ад маскоўскіх войскаў.

Як у сучаснікаў, так і ў цяперашніх гісторыкаў працягвае ўзбуджаць вялікую цікавасць неардынарная асоба князя Багуслава Радзівіла. Разнастайныя звесткі пра яго сустракаюцца адразу ў некалькіх артыкулах, уключаных у гэты нумар, а публікацыя Кірыла Карлюка спецыяльна прысвечана малавядомай для беларускіх аматараў гісторыі старонцы жыцця гэтага ўплывовага магната — ягонаму «кавалерскаму падарожжю» ў Еўропу ў 1637—1640 гг., дзе князь сярод іншага набываў і вайсковы досвед, пазней паспяхова скарыстаны на радзіме. У той жа час не застаюцца па-за ўвагай на старонках нумара і постаці менш вядомых у сучаснай Беларусі дзеячоў, такіх як Аляксандр Гілярый Палубінскі, палітычна-вайскавай дзейнасці якога ў 1646—1654 гг. адмыслова прысвечаны артыкул Анджэя Адама Маеўскага. Менавіта войны сярэдзіны XVII ст. вывелі гэтага дзеяча, які паходзіў далёка не з самага ўплывовага і багатага роду ВКЛ, на вядучыя ролі ў палітычным і вайсковым жыцці краіны, чым і тлумачыцца ўзрослая апошнім часам увага да ягонай асобы з боку даследчыкаў.

Змест нумара, аднак, далёка не выгэрпваецца матэрыяламі пра вайну Рэчы Паспалітай з Маскоўскай дзяржавай 1654—1667 гг. Так, гісторык права Віталь Каляда ў сваім артыкуле разглядае фармаванне і развіццё ў XVI ст. статутнага вайсковага заканадаўства Вялікага Княства Літоўскага. На падставе грунтоўнага і падрабязнага аналізу палажэнняў трох Статутаў ВКЛ, датыхчых вайсковых спраў, ён робіць выснову, што ўсе яны знаходзіліся паміж сабой у непасрэднай сувязі, а ўключэнне ў склад гэтых прававых кодэксаў вайсковага заканадаўства ў такім значным аб’ёме было выклікана тым, што пытанні абароны дзяржавы і арганізацыі войска мелі ў той час надзвычайную важнасць і непасрэдна закраналі інтарэсы ўсяго грамадства.

Да сённяшняга часу выклікае вялікую цікавасць не толькі ў гісторыкаў, але таксама ў пісьменнікаў і мастакоў тэма т. зв. лісоўчыкаў. Іх імклівыя рэйды ў пачатку XVII ст. па тэрыторыі Маскоўскай дзяржавы (лісоўчыкі нібыта даходзілі нават да Сібіры, праўда, паводле дастаткова сумнеўных крыніц), а таксама ўдзел у баявых дзеяннях у Нямеччыне падчас Трыццацігадовай вайны (1618—1648 гг.) стварылі ім рамантычны, гераічны вобраз і прынеслі вядомасць па ўсёй Еўропе. Пра гэтых храбрых і авантурных ваякаў вядома некалькі мастацкіх твораў, а адну са сваіх карцін прысвяціў ім у свой час нават славыты Рэмбрант. Змешчаны ў нумары артыкул польскага гісторыка Анджэя Гжэгажа Пшэпюркі прысвечаны аднаму з самых складаных перыядаў у гісторыі аддзела лісоўчыкаў — часу пасля смерці іх стваральніка і першага камандзіра Аляксандра Юзафа Лісоўскага. Магчымасць перажыць гэты складаны час лісоўчыкам дазволіла іх трансфармацыя з добраахвотнікаў у наёмных жаўнераў, працэс якой якраз і прасочвае даследчык у сваёй публікацыі.

Артылерыі Нясвіжскага замка прысвечаны інфармацыйна насычаны артыкул беларускага даследчыка Міколы Волкава. Аўтар прадставіў у ім гісторыю нясвіжскай артылерыі, яе склад і асаблівасці функцыянавання, прасачышы і далейшы лёс некаторых былых радзівілаўскіх гармат, якія сёння захоўваюцца ў розных гарадах Еўропы (Нясвіж, Варшава, Санкт-Пецярбург). Дадатковую цікавасць артыкулу дадае тое, што ён забяспечаны вялікай колькасцю ілюстрацый, якія даюць магчымасць скласці візуальнае ўяўленне, якой менавіта ў той час была нясвіжская артылерыя.

Вайсковая гісторыя ВКЛ XVIII ст. прадстаўлена ў нумары артыкуламі польскага гісторыка Томаша Цясельскага і літоўскага даследчыка Валдаса Ракуціса. Абодва артыкулы датычаць тэмаў, якія дагэтуль у гістарыяграфіі амаль не закраналіся. Томаш Цясельскі распавядае пра баявыя дзеянні, якія разгарнуліся на тэрыторыі ВКЛ у 1733—1735 гг., падчас да гэтай пары слаба даследаванай «вайны за польскую спадчыну», якая пачалася пасля смерці караля Рэчы Паспалітай Аўгуста II Моцнага і вялася паміж прыхільнікамі двух прэтэндэнтаў на трон: Станіслава Ляшчынскага і саксонскага курфюста Фрыдрыха Аўгуста. Аўтару ўдаецца крок за крокам рэканструяваць дзеянні як аднаго боку, так і другога, а таксама расійскіх войскаў, якія падтрымлівалі прэтэнзіі на карону з боку Фрыдрыха Аўгуста. У сваю чаргу, прадметам даследавання Валдаса Ракуціса сталі радзівілаўскія прыватныя войскі («мілі-

ПРАДМОВА

цыя»). Адносна гэтых войскаў яшчэ ў XVIII ст. з'явілася шмат розных непраўдападобных гісторый і чутак, датычных іх колькасці і складу. Усё гэта доўгі час перашкаджала скласці адэкватнае ўяўленне адносна стану гэтых прыватных вайсковых фармаванняў Радзівілаў і іх баяздольнасці. Валдасу Ракуцісу пасля апрацоўкі значнай колькасці крыніц ўдалося высветліць сапраўдную сітуацыю, у якой «міліцыя» Радзівілаў функцыянавала ў XVIII ст.

Застаецца спадзявацца, што надрукаваныя ў гэтым нумары разнастайныя і рознабаковыя артыкулы разам з прыкладзеным да іх ілюстратыўным матэрыялам дадуць чытачам магчымасць значна пашырыць свае веды пра тагачасныя перамогі і паражэнні войскаў ВКЛ, славурых ваяроў таго часу і ўвогуле пра вайсковую гісторыю Вялікага Княства Літоўскага XVI—XVIII стст.

Андрэй Мацук